BRENNER ZOLTÁN

Mindenki indián (?)

Gondolatok a lassúságról

A többi gyerekhez hasonlóan, mihelyt megtanultam járni, elkezdtem kombojost és indiánost játszani. Én inkább komboj akartam lenni, mert annak van vincseszterkája és pistoja (később tanultam meg a „revolver" szót), amivel fedezékből le tudja szedni az „örök vesztes" tollas vadembereket, amikor a körbe rendezett szekerek táborát ostromolják. Kölyökként sok cowboyos filmet láttam, könyvet, képregényt olvastam, Jugóban az utóbbiból is rengeteg fajta volt. Sokat tanultam belőlük, bár nem éppen magáról a cowboyságról és indiánságról mint olyanról. Mint olyanról… Minek is ilyen gyerekes dologgal foglalkozni Európában, Szabadkán, mi közöm nekem Texashoz? Serdülőként a jógát és filozófiáját kezdtem tanulni, nem feltéve magamnak a kérdést, hogy ezekhez meg miért volna több közöm, síksági nemindián, nemhindu magyarként. Posztmodern világ. Történelmet, irodalmat tanulva a középiskolában aztán hazataláltam oda, ahonnan el se mentem sehova: Közép-Európa balkáni szélére. Belgrádban a filozófia szakon kicsit elmerültem a „mint olyan"-ság problémakörében. Ott fejlesztettem ki magamban az érzékenységet arra, hogy miként Hegel előre látta, „magasabb szinten" újra felfigyeljek a témára.

Budapesten, a kilencvenes évek legelején vettem egy fontos könyvet. Mikor volt pontosan, arra nem emlékszem, de a pillanat körülményei bevéződtek az emlékezetembe. Ugyanúgy, ahogy mindig, megjegyzem annak képét is, amikor egy csúcsbor első kortya után felkapom a fejem, vagy amikor egy felejthetetlen hölgy felejthetetlen módon megölel. Könyv, nő, bor… A kötet meg is maradt a polcomon. Elgondolkodtam

azon, ha hirtelen tűz ütne ki, és menekülnöm kellene a házból, melyik volna az a néhány könyv, amit magammal mentenék. Az egyik a *Sánta Őz, a sziú indián sámán* (*Lame Deer, Seeker of Visions,* 1972) volna, amelyet déltájban az Arany János utcai metrómegállónál, a Bajcsy-Zsilinszky úton vásároltam a Nyugat antikváriumban.

Sánta Őz visszaemlékezéseit Erdős Richárd, a kiváló osztrák–magyar származású újságíró és fotós jegyezte le, írói stílusával nagyban hozzájárulva ahhoz, hogy a könyvet olvasáskor ne lehessen letenni. Richard Erdoesként ismert, magyar zsidó apja korán meghalt, de legyen magyar helyesírással, hiszen ahogy Kishont Ferenc mondta, szegről-végről a világon mindenki magyar. Meg mindenki zsidó. Bár téved. Mint látni fogjuk, szegről-végről mindenki indián…

Sánta Őz a sziú indiánok életének minden szintjét valósághűen írja, azaz íratja le. Hogyan táplálkoznak, rúgnak be, szeretnek és gyűlölnek, gyógyítanak, milyen a vallási életük. Általa értettem meg, hogy az indiánok életéből semmi sem hiányzott abból, ami az embert emberré és kultúrlénnyé teszi. Természetközeli életmódjuk miatt a sápadtarcúak civilizációját még alacsonyabb rendűnek is tartják. Minek egyenek túltenyésztett marhahúst, nincs abban erő, mint a bölényhúsban. Jézus személyét tisztelik, de annál kevésbé azt, hogy a fehér emberek megelégszenek Jézus szenvedésével, míg maguk a vallásos életükben nem merítenek erőt önnön testük próbára tételéből, hisz megtette helyettük a Megváltó. Az indiánok a *naptánc* során saját húsukat szaggatják meg, *látomáskereséskor* napokig étlen-szomjan, inger nélküli környezetben várják, hogy a Nagy Szellem szóljon hozzájuk. A természet a templom, megélhetésükhöz belőle annyit merítenek, amennyi elengedhetetlenül szükséges, nem pazarolnak semmit. Az elejtett bölényért imádkoznak, és megköszönik neki, hogy életben tartja a népüket…

És mint már annyiszor a világtörténelemben, jött egy alacsonyabb szintű, harcos kultúrájú, harácsoló nép, és beképzelten letarolta mindazt, ami az útjába került. Vége lett az indián kultúráknak, és maguknak az indiánoknak… Azért nem egészen. Sánta Őz, és nem csak ő a példa, hogy a megmaradt indiánok között egyre inkább vannak, akik tartják magukat. Annyira, hogy Sánta Őz járult hozzá, hogy újra megnézzem a *Kis Nagy*

Ember (*Little Big Man,* 1970) című filmet, amúgy hegelesen, magasabb szintről értsek meg néhány jelenetet, és elgondolkozzak rajtuk. Például a szekértábor támadásának jelenetét: az indiánok nagy részénél nem volt fegyver, csak egy bot. A záporozó golyókkal nem törődve belovagoltak a fehérek közé, egyet-kettőt megsuhintottak, és visszavágtattak az övéikhez, ha túlélték, mert az ellenségeik nem foglalkoztak azzal (a zűrzavarban nem is tudták), hogy nincs fegyverük. Ezzel a sápadtarcúakat leckéztették bátorságból. A fehérek az életükért harcoltak, ölve másokat. Vakok voltak arra, hogy lássák: az ütésszámláló indiánok megmutatták, a halál elfogadása az élet része, a halálnak van értelme, a halálfélelem az, aminek nincs. Lehet olyat mondani, hogy *jó nap ez a meghalásra*. Van, ami fontosabb egy egyén életben maradásánál…

Vagy ott a másik, számomra korábban érthetetlen karakter a filmben: a „fordított", aki furcsán viselkedik, fordítva ül a lovon stb., majd ezt a magatartást később abbahagyja. Sánta Őz magyarázta el, ez a héjóká-sámán. A nyári hőségben fázik, a téli hidegben izzad, búcsúszó nála az üdvözlés, az igen a nem, és a nem az igen. Ezen kívül, amit álmában tesz, bármily őrültség, ébren végre kell hajtania. És szent embernek tartják, szent bohócnak. Ez agyrém, gondoltam, miért olyan fontos egy héjóká egy indián törzsnek? Egy indián törzs az kisszámú közösség, mely szigorú hagyományok, erkölcsök szerint él, viszonylag elszigetelten. A többi törzs gyakran ellenség, és minden törzs más nyelven beszél. Elgondolkodtam, honnan tudja egy törzs, hogy a hagyománya, kultúrája elég jó-e, hatékony-e, teljes-e, ha nincs más kultúra a közelben, amellyel össze tudja magát hasonlítani? Az improvizáció és a kísérletezés szinte tiltott… A héjóká az egyedüli, akinek ez meg van engedve. Arra jutottam, minden cselekedetével a hagyományokat, a megszokott életmódot forgatja ki, és miután kiröhögték, vagy elszörnyülködtek miatta, a törzs tagjai egyszersmind belátják, mennyi bajjal, szégyennel, problémával szembesül az, aki nem követi a hagyományokat. Illetve igazíthatnak az életmódjukon, ha azt tapasztalják, hogy a héjóká valamely cselekedete rámutat valami változtatni valóra.

Eltűnt az indián kultúra a világtörténelemből? Az iskolában azt tanultam, a kultúra nem vész el, csak átalakul. Ha nem látszik, bizonyára rejtett. Eszembe jut Carl Gustav Jung, aki az indiánokat is kutatta egy kicsit, és e vonatkozásban egyetértene Hamvas Géniusz-fogalmával, illetve a rómaiak *genius loci*jával. A *Föld és lélek* című esszéjében nem sokkal a vadnyugati lövöldözős kor után már felfedezi az indiánt az észak-amerikai fehér emberek lelke mélyén. Azt mondja, az utóbbiak európai emberek *„egy néger modorával, és egy indián lelkületével".* A négerek felszínesebben hatottak, az észak-amerikai fehérek nevetésén, laza járásmódján, zenéjén, táncán, fecsegésén stb. felismerhető ez. Az indián a lélek mélyebb rétegeiben található meg. *„A tudattalannak a progresszív tendenciája, más szavakkal a hősmotívum, az indiánt választja szimbólumául. Így az Egyesült Államok bizonyos érméire indiánfejet verettek, ami a korábban annyira gyűlölt, most pedig közömbös indián megbecsülését jelenti."* – Az ütésszámlálók mégis hatottak, ha nem is gyilkosaikra, de utódaikra. Közülük valók New Orleansban az indiánokkal kapcsolatos könyvkiadványokra szakosodott bolt eladói és tulajdonosa is. Tőlük vásároltam Erdős *Crow Dog* és a *Lakota Woman,* valamint Bear Heart (Medveszív) *The Wind is My Mother* című könyveit. A hinduk azt mondanák: a kipusztított indiánok lelkének zöme fehér amerikaiakban született újjá.

Európában hol vannak az indiánok? Mondhatjuk, bizonyos értelemben sehol, mert itt más a *genius loci*. Felszínesen, bár nem kis mértékben jelen vannak pont az észak-amerikai filmek közvetítése által. May Károlyra, a vadnyugatot élőben soha nem látott íróra most külön nem térnék ki. A piff-puff filmek tömege mellett szerencsére 70-ben a *Kis Nagy Ember*t, 90-ben a *Farkasokkal táncol*ót (*Dances With Wolves*) is leforgatták. Vadnyugatos-indiános képregényekből Jugoszláviában sok jelent meg a világ leghíresebb szerzőitől, újvidéki kiadványokban magyar nyelven is. Játszottunk indiánost, mégis komolyabb hozzáállással nem a Balkánon, hanem Magyarországon alakultak társaságok, akik így kapcsolódtak ki, kapcsolták ki magukat a hétköznapi realitásból. Európában ugyanis, Amerikával ellentétben, az indiánozás csak a játék szintjén maradhatott fenn. Feltűnés nélkül lassan híressé váltak Baktay Ervin és csoportja, valamint Cseh Tamás és társai, akik valóságos hagyományőrző, pontosabban

idegen hagyományt őrző csoportokká váltak. Kézművességük remekei a budapesti Néprajzi Múzeumban is kiérdemeltek egy kiállítást. Más „törzsek" is felbukkantak, teljesen függetlenül.

Ezért mégis belegondoltam: tényleg semmi lényeges közünk sincs az indiánokhoz? Aztán leesett, az indiánok Ázsiából a Bering-szoroson át jutottak Amerikába, és évezredeken át úgy éltek ott, ahogy az észak- és közép-ázsiai törzsek. Őseink idelovagoló része is az indiánokéhoz hasonló törzsi szervezettségben élte nomád, sámánisztikus vallású életmódját, amíg idegen segítséggel a király katonai erővel végre nem hajtotta a népén, a nép érdekében, a kereszténysítő, feudális-államosító kulturális genocídiumát. A letelepedett életmód és az új vallás gyorsan megszüntette a nomád „indiánt" a magyarok lelkében…

Vagy mégsem? Letelepedetten, de természetközelben élt eleink nagy része még évszázadokig. A *harcos* ideálját és lelkületét a sok hadakozás életben tartotta mindaddig, amíg a csata lényeges része kézimunkával zajlott: kard, lándzsa, íj, puszta kéz. És a sámánizmus, a törzsi élet lelke? Továbbra is, egészen az iparosodásig spontán felbukkantak egy-egy faluközösségben rendkívüli képességekkel bíró emberek, akik olyasmit kezdtek művelni, amit a sámánok régen. Hosszan tartó, megmagyarázhatatlan betegség sújtotta őket hosszú hónapokra, amíg meg nem érett bennük az a szinte kényszeres tevékenység, amelynek gyakorlása szüntette meg az őket erre kényszerítő „kórt". Ki varázslattal vagy meglepő technikával gyógyítani, ki jövendölni, halottat látni lett elhivatott, gyakran a keresztény vallás nem hivatalos gyakorlásának módszerével, azaz az adott tevékenységhez igazított, átalakított formájával, ami többek között a *Szentemberek* (szerk. Barna Gábor, 1998) című tanulmánykötetben van leírva.

Az iparosodás és a globalizáció az elmúlt száz évben tönkretette a parasztkultúrát, városokban élünk, a falun maradtak is a tévét bámulják, minden korszerűsítve, gépesítve van. Az *elidegenedés* fogalmával Marx igazat beszélt, és ezt a modern kor nem cáfolta meg, sőt. Annyira elidegenedtünk a természettől és önnön természetünktől, hogy nem véletlenül pont a legjobban elidegenedetteknek, a fővárosi értelmiségieknek jutott eszébe visszafordulni a természethez. Túrázás, minél ősibb

hagyományok ápolása… és az indiánozás a Bakonyban. Mindez azonban nem szerves kapcsolat már a természettel. Az amerikai indiános filmek ébresztik fel bennünk az igényt arra, hogy a nyaralásunkat indián játékokkal töltsük? Annyira eltávolodtunk már saját hagyományainktól, hogy nem is a sajátunkban, de más kultúrákban vesszük észre az ősi kultúrák lelkünk hiányait pótló elemeit? Jó jel, hogy mostanra kurultájozó és lovasíjászkodó „indiánból" már sokkal több van, mint amerikaisból. Akadt már amerikai indián, aki eljött Kassai Lajos lovasíjászhoz lóhátról nyilazást tanulni, pedig a préri indiánjai csak azóta vadásztak lóháton bölényre, amióta a spanyolok által Amerikába behozott és elszabadult, majd elvadult lovakat befogták…

És a 20–21. századi sámánok? Igen, megjelentek ők is a budapesti flaszteren. És ez még jobban felveti a fából vaskarika problémáját. Hamvas Béla esetleg megkérdezné, milyen hagyomány az, amely *megszakadt?* A hagyomány vallásai azok, ahol beavató papról beavató papra láncszakadás nélkül vissza tudunk jutni a vallásalapítóig, az első beavatóig. A sámán papok ilyen beavató láncolata már nem létezik. Egy Deák téri sámán védekezhet azzal, hogy sámán spontán feltámadó kényszerből is lehet valaki, ez már sokszor előfordult az elmúlt évszázadokban. Nagy az aggodalmam, hogy nekinek sincs igaza. A falusi sámánok a természet közelében éltek, tanulatlanok voltak, intuíciójuknak semmi sem szabott határt, az egész természet misztikus volt számukra. Az aszfaltkoptató bölcsészek esetében többet beszélhetünk arról, hogyan értik inkább félre, mint meg, azt, amit a könyvekből kitanulnak a sámánkodásról. Rossz volt nézni egy rendezvényen a Hősök terén, amikor egy csoport fiatal és idősebb ember (önképzőkör? dalárda?) egyenmagyarsámános ruhában, egyensámándobokkal kísérve magukat egyensámánénekeket énekelt egyenboldogan az egyentudattól, hogy milyen ősi hagyományt követnek is ők, síppal, dobbal, nádi hegedűvel. Meg tudnék azonban nevezni olyanokat is, akik komolyan elmélyültek ebben. Ezzel a néhány emberrel a következő történhet: vagy nagyon elszigetelődik a modern, zsibongó társadalomtól, hogy ezt művelhesse (ami, ha sikerül is, nincs értelme, mert a sámán nem vonul ki a társadalomból, hanem a törzsével együtt, annak szolgálatában él), vagy megfelelő kontroll nélkül önmagát és kö-

vetőit félrevezeti egy ön- és egymást ámító, néha pszichés zavarokat is okozó módon. Az előbbire egy esetet említenék, mely látszólag kivételt erősít, de valószínűleg mégsem: Soós József, a spontán módon sámánná (is) váló művész vidéki származású volt, ami egy életre meghatározta, ott töltődött fel a természet erőivel. Városba kerülve nemcsak a természettől került távolabb, de képzőművészi ön-elszigetelődése védte őt a várostól is. Művészként alkotott, aki meg betegség miatt segítségét kérte, azt gyógyította. A sámánizmus számára a városi létben hiánypótló is volt, a természettől való eltávolodása miatt. Az utóbbira eszembe jut egy másik nagyvárosi sámán, aki egy bizonyos mértékű összezavarodás után bevonul a pszichiátriára, ahol pszichoterápiával újra összerakja magát. Ez jó példa abból a szempontból, hogy megvan a felső kontroll, amely védi őt, és közvetetten a követőit attól, hogy a tudattalan mélységeiben való (urbánus, elidegenedett ember számára) veszélyes sámánisztikus utazások során ne veszítsék el ép elméjüket. De akkor van itt egy bibi. Ha nem a sámán kontrollálja a pszichiátert, hanem a pszichiáter a sámánt, akkor – vélhetjük – az igazi sámán a pszichiáter.

Európába a művészek hozták be az indián kultúrát. A fent elmondottak miatt azonban megállapíthatjuk, az itteni művészeket néha megihlette az indián kultúra, de kevésbé váltak indiánokká, mint az indián táborozók. Az indiánok okozta ihlet mélységéről és nem látványos, áttételes megjelenési formáiról viszont lehet beszélni. Miroslav Mandić szerb költő, konceptualista művész, performer példáját említem. Több láthatatlan műalkotást hozott létre gyaloglással. Tíz évig (1991–2001), a vasárnapok kivételével naponta húsz kilométert gyalogolt Európában, lépteivel rajzolta meg a Vándorlás Rózsáját. Először 83-ban, a belgrádi Német Kulturális Központban láttam őt, amint egy performansza során nyolc óra alatt nyolc métert tett meg egy papírszalag mentén, amelyre ÚT AMERIKÁBA, AVAGY AZ INDIÁNOK ÚJ ÉLETE volt írva. Ezzel párhuzamosan minden órában egy-egy adott évszázadban alkotott zeneművek szóltak, a 13.-tól a 20. századig.
Miroslav – neve magyar fordításban *Békét Dicsőítő* – azt mondta: *„Miért ilyen lassú járás? / Mert ez egy mód arra, hogy az érzékelésünk megváltoz-*

zon, és ezzel minden más is. / Amennyiben ezt a lassítást a normális járáshoz viszonyítva (5km/h) arányosan megnövelnénk, 25000 km/órás sebességet kapnánk. / Nekem a lassúság szebb. Különösen, ha tudom, hogy a sebességek iránti ambíció az indiánok megsemmisítésének oka, akik iránt csodálatot érzek. / Így ez a performansz számomra a feloldozás cselekedete és az indiánok új életéről való álmom lenne. / Miért Amerika? / Mert Amerika Kolumbusz kreatív hibájának eredménye, és én is így »Amerikába« utazom, hogy felfedezzem az ismeretlent."

Amikor Alaszkában jártam, Juneauban megismerkedtem Holló, Aki Elszáll Régi Sitka Felett-tel, a tlingit indiánnal. Gyerek-tánccsoportot vezetett, pénzt kalapoztak a turistáktól. Elgondolkodtam, mennyire indián még az, aki egy egyáltalán nem látványos ősi állatmozgás-utánzással zöld békabőrt keres, mintha műsornak lehetne nevezni azt, ami egész másért jött létre? Amikor viszont Holló a *hollótánc*ot nekem is eltáncolta, megláttam benne a hiteles indiánt, aki pár percre hollóvá, totemállattá változott. Én viszonzásul kalotaszegi legényest táncoltam neki, igencsak újkori táncunkat, amely a szórakozást szolgálja, bár megjelenik benne még egy hős harcos büszkesége. Beszélgettünk e különbségről, majd a gyerekek hazamentek. A város szélén, az úton álltunk kettesben a helységnévtábla mellett, amikor a távolból egy idős párt láttunk közeledni a város felé. Megvártuk, míg lassan csatlakoztak. Holló pár szót váltott velük, majd mikor elmentek, azt mondta: *„A férj tlingit, a felesége sziú. Jöhettek volna kocsival, de gyalog tették meg a hosszú utat, mert mi ősidők óta így közlekedünk. Nekünk a gyaloglás nem séta, nem túra a természetben. Nekünk a gyaloglás – hagyományőrzés."* És akkor eszembe jutott Mandić és a Vándorlás Rózsája…

Ne keressük hát az indiánt. A fogalom földrajzi-kulturális jelentése félrevezető. Tanulhatunk az óceániai, a pigmeus, az aboriginal népességtől. Ahogy ők, keressük mi is magunkban meg újra az ősi *emberit,* a természettel harmóniában élőt. Legyünk annyian, amennyit a természet a rajta elkövetett erőszak nélkül el tud tartani. Ne építsünk kétszázezer lakost befogadó városoknál nagyobbakat. A lakosság nagyobb része újra kisebb, önfenntartó közösségekben éljen, a globalizáció káros hatásai nélkül. Ne pusztítsuk, de védjük környezetünket, és hallgassuk, mit mond,

mire tanít bennünket a természet. Legyünk mindannyian költők, mint Miroslav Mandić, a gyaloglás indián héjókája – aki lassítja lépteit, míg mások egyre gyorsabban rohannak.